

5. KÖNYV

I Ekképpen kelt egybe Aphrodité közbenjárására Kallirhoé, a legszebb nő, a legdaliásabb férfival, Khaireasszal. Szerelemfáltésből az ifjú megrugta hitvesét, ki látszólag szörnyethalt, s fényűzően eltemették. Bár a kripta mélyén magához tért, az éjleple alatt sírrablók hurcolták el Szicíliaból, s Ióniába hajózva eladták rabszolgának. Dionüsziosz szerelemre lobbant a lány iránt, aki hiába igyekezett hűséges maradni Khaireaszhoz, áldott állapot miatt kénytelen volt nőül menni Dionüszioszhoz. Miután Thérón bevallotta bűneit, Khaireasz hitvese keresésére tengeri hadjáratot indított, azonban útközben barbárok fogságába esett, s Polükharmoszzal, barátjával együtt Kariában raboskodott. Miután kettejüket keresztalálra ítélték, az utolsó pillanatban Mithridatész fölismerte Khaireaszt, s megmentvén őt azon mesterkedett, hogy a szerelmesek újra egymáséi lehessenek. Amint Dionüsziosz az esetről levelek útján értesült, Mithridatészt bepanaszolta Pharnakész előtt, aki a Nagy Királyhoz fordult, a király pedig mindkettőjüket törvény elé idézte. Mind-

eddig erről meséltem, s ami ezután történt, arról is hírt adok tüstént.

Kallirhoé Kilikia és Szíria vidékein megadóan türte az utazást. Görög szót hallott, s ugyanabban a tengerben gyönyörködött, mely Szürakúza széleit is fodrozta. Mihelyt az Euphratész partjához értek, melyen túl Ázsia húzódik, s kezdődik a perzsa király hatalmas birodalma, Kallirhoét honvágy fogta el: azon kesergett, hazatér-e még valaha. Megállt a folyóparton, s mindenkinek megparancsolta, húzódjék hátrébb, egyedül bizalmasa, Plangón maradhatott mellette, s ekképpen kezdett jajogni:

– Irigy Tükhé, ki örömmel üldözöl egy védtelen nőt! Élve vetettél sírba, honnan nem szánalomból mentettél meg, hanem, hogy kalózok martalékává tégy! A tenger és Thérón együtt tett hontalanná! Engem, Hermokratész lányát eladtak rabszolgának! Könnyebb lenne sorsom, ha senki sem szeretne, ha idegen férfi nem gyűlt volna irántam szerelemre, s nem vett volna nőül még Khaireasz életében. De megtagadtad tőlem azt is, hogy számkivetettként élhessek Ióniában, hol idegen, ám görög földet adtál, s vigasztalt az, hogy a tenger partjánál lehettem. Ezennel elűzöl második otthonomból, s immár világok választanak el hazámtól. Amiképpen egykor Szürakúzá, e pillanatban Milétoszt szakított el tőlem! Túl az Euphratészen, a szárazföld mélyére vetnek engem, ki szigetlakónak születtem, s pusztaságba zárnak, hol többé nem láthatom a tengert. Miben reménykedjem így, milyen hajó érkezik értem Szicíliából?

Sírodtól is el kell válnom, Khaireasz! Ki önt ezután italdozatot neked, drága lélek? Baktra és Szúsza lesz az otthonom s a sírom. Ó, Euphratész, egyszer kelek át vízeden! Ámbátor nem a fáradtságos úttól félek, hanem attól tartok, újra megtetszem valakinek.

E szavakkal csókot hintett a földre, hajóra szállt, és átkelt a folyón. Dionüsziosznak bámulatos kísérlete volt, mert hát hitvese előtt a legpompásabb felszereléssel kívánt büszkélkedni. A helybeliek köszöntése tette még fölségesebbé útjukat: egyik nép kísérte a másikhöz, s egyik kormányzó bízta a másikra e különleges sereget. Kallirhoé szépsége mindenkit magával ragadott, reménység járta át a perzsák szívét: egykor hatalmas lesz e nő; ezért aztán mihamarabb igyekeztek fölkinálni vendégbarátságukat, s megnyerni jóindulatát.

Igy haladt a karaván Ióniából. Mithridatész ellenben Armenián keresztül a rögzösebb utat vette meg, mert fölöttébb félt, a király talán azzal a gyanúval illeti, Kallirhoé nyomát követte. Másfelől azért is iparkodott előbb érkezni, hogy kellőképpen fölverteze magát a perre. Miután végre befutott Babülónba (hol a király tartózkodott), a napot csöndben egyedül töltötte. Sorra érkeztek a kormányzók, s ki-ki letelepedett vendégszobájában. Mithridatész másnap jelent meg a királyi udvarban, köszöntötte a per-

za főurakat, ajándékokkal tüntette ki Artaxatészt, a király legtekintélyesebb és legrangosabb emberét, majd így szól:

– Vidd hírül a királynak: Babülónba ért szolgálja, Mithridatész, hogy tiszteletét tegye uránál és visszautasítsa a görög hazug rágalmait.

Az eunuch nem sokkal később ily válasszal tért vissza:

– A király reméli, Mithridatész semmiben sem vétkezett. Addig nem ítélik, míg Dionüsziosz nincs jelen.

Mithridatész térdre borult, s távozott. Midőn magában volt, hívta Khaireaszt, és ekképpen szólt hozzá:

– Törvény elé idéztek, s büntetlennel vádolnak, amiért igyekeztem neked visszaszolgáltatni Kallirhoét. Dionüsziosz azt állítja, leveled, melyet hitvesednek írtál, tollamból származik, s azt reméli, ezáltal tanújele van a házasságtörésre. Meggyőződése, hogy elhunytál, s a per napjáig őrizzük meg ebben a tudatban, hogy a kelő pillanatban váratlanul léphess színpadra. Jó szándékomból mért cserébe azt kérem tőled, rejtőzz el! Légy erős, ne pillants Kallirhoéra, s ne kérdezz felőle!

Kérése nem volt inyére Khaireasznak, de kénytelen-kelletlen beleegyezett. Próbálta fájdalommal tolni, ám könnyei egyre csak peregtek arcán, s így fogadkozott:

– Úram, azt teszem, amit parancsolsz.

Azzal visszavonult szobájába, hol barátjával, Polükharmossal szálltak meg. A földre vetette magát,

megszaggatta ruháját, „mindkét kézzel a kormos port markolta a földről, szórta fejére vadul, szép arcát elcsufította”.²⁰ És sírdogálva ekképpen panaszkodott:

– Oly közel vagyunk, Kallirhoé, mégsem láthatjuk egymást! Te nem vétettél. Nem tudod, hogy Khaireasz él. Én vagyok a legalávalóbb: megtiltották, hogy egy pillantást is vessek rád, én pedig hitvány emberként gyáván ragaszkodom életemhez, s engedelmeskedem a vezényszónak. Ha téged köteleznének erre, inkább a halált választanád.

Polükharmosz biztatgatta minduntalan. Ez idő tájt Dionüsziosz Babülón határában járt. Ámde Phémé, a Hír már a városba ért, s mindenkit értesített, közeledik a gyönyörű nő, kinek szépsége nem halandókhöz, hanem istennőkhöz mérhető, melyet még nem látott a Nap a Föld színén. Ráadásul a perzsák természetszerűleg bolondulnak a nőkért, így hát hamarosan minden házat, minden utcát megszállt a csodás Kallirhoé híre, s eljutott a királyhoz is, ki folyton-folyvást kérdezte főemberét, Artaxatészt, udvarába érkezett-e már a milétoszi nő. Dionüszioszt nyugtalanította hitvese ünnepelet szépsége, mert egyre nagyobb veszélyben érezte biztonságát. Amint közelebb értek Babülón kapuihoz, mind jobban aggódott, s ekképpen sóhajtozott magában:

– Dionüsziosz, Babülón nem Milétosz, nem ott honod! Igaz, még ott is óvakodnod kellett a cselszövők-

²⁰ Homérosz: *Iliász*. XVIII. 23–24. (Devecseri Gábor fordítása.)

tól. Túlon túl vakmerő és vigyázatlan voltál, amikor Kallirhoét Babulónba hoztad, hol megannyi Mithridatész rejtezik. Menelaosz a folttalan Spártában nem óvta Helenét, s király létére egy barbár pásztor multa fölül. Mennyi Parisz van Perzsiában! Nem érzed a veszedelem előszelét? Városok fogadnak, kormányzók tisztelgnek, világgá kürtölték Kallirhoé jövetelét, s a király még nem is látta őt. Csak akkor remélhetek nyugalmat, ha elleplezem hitvesem. S akképpen lesz védve ő is, ha idegen szem rá nem tekint.

Így tépelődött magában, amikor egyszer csak leugrott a lováról, s Kallirhoét az utazókocsiban hagyta, mely nehéz kárpitokkal volt elfátyolozva. Talán teljesülhetett volna kívánsága, ha nem következik be e váratlan fordulat.

III.

A legelőkelőbb perzsa asszonyok riadtan szaladtak Sztateirához, a királynóhoz, s egyikük így sopánkodott:

– Úrmőnk, egy görög némbér hadjáratot indított világszép lányaink ellen, kiket régtől fogva csodálnak bájaikért. Megeshet, hogy napjainkban romba dől a perzsa nők hírneve. Vegyük fontolóra, miképpen hátríthatjuk el e szégyent!

A királynó azonban csak mosolygott, nem adott hitelt a rémhírnek. Így szólt:

– Ágrólszakadt szélhámosok a görögök, emiatt gyö-

nyörködnek mindenféle semmisségekben. Elhíresztelik, hogy Kallirhoé elbűvölő, miképpen azt is, hogy Dionüsziosz dúsgazdag. Amikor föltűnik Kallirhoé, mutatkozzék mellette egyikőnk: hadd vesszen ködbe e szánalmas kis cseléd!

Mindannyian térdre borultak a királynó előtt, s szavait méltatva egyként kiáltottak föl:

– Bár te lépnél föl, úrmőnk!

Ezután eltértek a vélemények, s vették sorra a híresebbnél híresebb szépségek neveit. Végül, mint a népgyűlésen, kézfeltartással szavaztak, s Rodogunét, Zóprosz lányát, Megabüszos hitvesét választották, ki oly nagybecsű, híres-neves kincs volt Ázsiában, mint amilyen Kallirhoé Ióniában. Az asszonyok kézen fogták, felöltöztették, és ki-ki ajándékozott egy s más fölékesítésére. Ez alkalomból maga a királynó is kínálta egy karkötőt s egy nyakéket. Miután a viadalarra szépen kicsinosították, megjelent, mintha Kallirhoét óhajtaná üdvözölni. Illó ürügyet is hozott fel, épp annak a Pharnakésznek volt ugyanis a húga, ki Dionüsziosz érdekeiben a királyhoz folyamodott oltalomért. Minden babulónbéli már az utcákon nyüzsgött, még a kapukat is eltorlaszolta a sokaság. Rodoguné a legszembetűnőbb helyen, királyi testőrök kíséretében várakozott. Délcegen s keccesen állt, mintha párbajra hívná Kallirhoét. Aki csak rápillantott, ámult-bámult, s azt suttogták egymás közt a helybeliek:

– Diadalt arattunk! A perzsa leány csúffá teszi a

jöttment idegent. Álljon ki, ha van mersze! Ébredjének rá a görögök: henegeő szájhősök csupán!

Közben Dionüsziosz is megérkezett Babülön városába, s jelentették neki, Pharmakész húga várja. Leugrott lováról, odalépett hozzá, s barátságosan üdvözölte. Rodoguné irulva-pirulva így szólott:

– Köszönteni óhajtom nővérem.

Alighogy ezt mondta, már indult is a fedett utazókocsijához. Mit volt, mit tenni, Kallirhoé nem maradhatott rejtve, Dionüsziosz hiába sóhajtozott, nem volt más választása, a tisztesség miatt meg kellett kérnie Kallirhoét, lépjen elő. Egyszeriben mindannyian nemcsak tekintetüket, hanem lelküket is felé fordították. Összevissza taposták egymást, annyira igyekezett mindenki, hogy elsőként láthassa Kallirhoét, s amennyire csak tud, a közelébe férközhessek. Kallirhoé arca tündökölt, sugárzó szépsége elkápráztattott minden szemet, olyan volt föltűnése, mintha sötét éjszakában hirtelenében fény ragyogna fel. A perzsák megrettentek, térdre hullottak, s Rodogunét már feledték rég. A vetélytárs belátta, vereséget szenvedett, alig bírta mozdulni, ám mutatkozni sem kívánt tovább, így aztán Kallirhoé oldalán kocsiba szállt. Letette a fegyvert, s hagyta, hogy a győztes kézen fogva vezesse. A kocsi elfedve gurult tovább, s amikor már eltűnt szemük elől Kallirhoé, a kerék nyomát csokolgatták. Mihelyt meghallotta a király, hogy udvarába ért Dionüsziosz, parancsot adott főemberének, Artaxatésznek, ekképpen üzenjen Dionüszioszoknak:

– Nem illet volna késlekedned nekem, ki tekintélyes, nagy hatalmú férfi ellen emeltél vádat! Ámde elnázban ünnepet ül az ország, áldozati szertartások zajlanak mindenütt, ezért ügyedet harminc nap elteltével hallgatom meg.

Dionüsziosz térdre borult, s azzal visszavonult.

IV. Onnan fogva mind Dionüsziosz, mind Mithridatész úgy kezdtek készülni a perre, mintha küszöbönálló háború fenyegetné őket. A perzsák kettéoszlottak. Ahány satrapa csak volt Babülönban, mindannyian Mithridatész mellé állottak. Baktrából származott ugyanis, s csak később telepedett Kariába. Dionüsziosz ellenben a nép támogatását élvezte. Úgy vélték, megcsúfolták, amikor gonosz tervet szőttek hitvese ellen, s ami még fölháborította, ily gyönyörű feleség ellen. A perzsa nők sem maradtak pártatlanok, ki így, ki úgy vélekedett. Akik bájaikkal tetszelegtek, sárgulva tekingettek Kallirhoéra, s azt kívánták, maradjon szégyenben a tárgyaláson. Többen azonban rossz szemmel nézték büszkélkedő honfitársnőiket, s együtt fohászokdáltak, járjon szerencsével az idegen.

Mindkét fél úgy tette föl magában, az ő kezében a győzelem. Dionüsziosz a levelekben bízott, melyekről azt feltételezte, Khaireasz nevében Mithridatész írt

Kallirhoének (álmában sem gondolta, hogy Khaireasz életben van). Mithridatész viszont meg volt győződve arról, ha Khaireasz előáll, őt nem marasztalhatják el. Mindenesetre pártfogóival tanácskozott, s úgy tett, mintha félne, hogy a drámai fordulat révén még dicsőbbé tehesse védőbeszédét. Harminc napon át másról sem folyt a szó Perzsiában, mint e perről, sőt, az igazat megvallva, Babülön valóságos törvénytöréské váltózott. A tárgyalás napja mindenkiné, a népnek, s magának a királynak is, úgy tűnt, fölöttébb lassan közeledik. Mely olümpiai játékot vagy eleusziszi éjszakát várták ennyire lelkesülten? Amikor végre beköszöntött a jeles nap, a király a törvénytörésekre vonult. Palotájában volt egy szokatlanul nagyméretű, pompás terem, mely a bíróság helyszíne volt. Középen állt a királyi trón, két oldalán hűséges emberei és családtagjai foglaltak helyet, kik rangjuk és tekintélyük okán „a vezérek vezérei” címet érdemelték ki. A trón körül körben álltak az előjárók, hajóskapitányok és a király becsben tartott libertinusai. Ez a tanács ahhoz volt fogható, amiképpen: „az égilakók Zeusznál ülven tanakodtak”.²¹ Amikor a törvény elé idézettek vezették elő, félelmetes csönd támadt. Mithridatész kora reggel elsőként jelent meg, rokonok és pártfogók kísérettel. Letört volt, s kedvetlen, szánalmat keltett, amiképpen egy vádlotthoz illik. Dionüsziosz követte őt, görög szokás szerint milétoszi ruhát viselt, s a levele-

²¹ Homérosz: *Íliász*. IV. 1. (Devecseri Gábor fordítása.)

ket tartotta kezében. Bekísérték mindkettőjüket, s térdre borultak. A király megparancsolta a jegyzőnek, olvassa föl az iratokat: Pharnakész levelét, s az ő választát, hogy az esküdtszék tudja, miképpen került az ügy törvény elé. Miután fölolvasták a leveleket, hangosan dicsérték a királyt azok, kik csodálták élelméjűségét és igazságérzetét. Azután mindenki elhallgatott, s Dionüsziosz, a vádló szólhatott először. Mindannyian felé fordultak, ám ekkor hirtelen közbeszólt Mithridatész:

– Uram, nem áll szándékomban védőbeszédem előre venni, ismerem a törvényes rendet. A tárgyaláson azonban minden érintettnek jelen kell lenni. Hol van az az asszony, aki miatt kirobant a per? Úgy találtad, hogy a levél miatt elengedhetetlen jelenléte. Babülönba kértted, s meg is érkezett. Ne rejtegesse tovább Dionüsziosz a per főszereplőjét, az ügy indítékát!

Ekképpen vágott vissza Dionüsziosz:

– Íme, a házasságtörő újabb fondorlata: a férj akaratára ellenére a nép elé kívánja vezetni más hitvesét, kit nem vádolnak, s ki nem is vádol. Ha csakugyan elhódították volna tőlem, akkor kellene tanúként előállnia. De semmit sem sejt a gonosz tervekről, melyeket ellene szőttél. Én pedig sem tanúként, sem védelmezőként nem tartok igényt hitvesemre! Miért kellene megjelenie annak, kinek nincs része e perben?

Dionüsziosz szavai igazak voltak, ám senkit sem győztek meg. Arra vágyott mindenki, hogy végre láthassa Kallirhoét. Elbizonytalanodott a király, mit te-

gyen. Barátai ürügyként a leveleket hozták fel, melyben koronatanúként hívatta Kallirhoét. Így érveltek:

– Milyen nevetséges! Útra kelt Ióniából, s nem mutatkozik, amikor itt van Babülonban.

Ennélfogva elrendelte a király, lépjen elő Kallirhoé. Dionüsziosz azonban még nem árult el semmit Kallirhoénak, hanem csak csöndben rejtegette babüloniai utazásuk okát. Félt váratlanul törvénszék elé kísérni, anélkül, hogy előre szólt volna (alkatánál fogva azonban haragra gyúlt volna, amiért eddig orránál fogva vezette), így másnapra halasztotta a pert.

V Miután fölsozlott a törvénszék, Dionüsziosz hazatért. Megfontolt s nemes férfi lévén ebben a helyzetben igyekezett minél meggyőzőbben szólni hitveséhez, szelíd hangon, szíves szavakkal adott tudtára mindent. Kallirhoé nem bírta könnytelenül hallgatni: Khaireasz nevére nemegyszer sírva fakadt, s szerfölött nyugtalanította a per. Így szólott:

– Csak ez hiányzott balsorsom közepette: törvénszék elé állni! Meghaltam és eltemettek, sírabiók kezébe jutottam, pénzzé tettek, s rabszolgá voltam! Tükhé, ezennel törvény elé állítasz! Nem teltél be azal, hogy igaztalanul becsmérelettél Khaireasz előtt, hagyta, hogy Dionüsziosz arra gyanakodjék, házasgatóró lettem? Rágalmaz a sírig kísért, s e pillanatban a király ítélőszéke elé vezet. Rólam locsog-fecseg

Ázsia s egész Európa! Hogy nézhetek a bíró szemébe? Mily vádakat kell hallanom? Átkozott szépség, melyet a természet csak azért adott, hogy gyalázatommal teljék meg a Föld. Hermokratész lánya ellen vádat emelnek, s távol van atyja, ki megvédené. Amikor a vádlott törvénszék elé lép, jóindulatért s kegyelemért esedezik, én attól rettegek: megtetszem a bírónak!

Kallirhoé naphosszat ily búsan siránkozott, s nála már csak Dionüsziosz volt jobban elkeseredve. Leszállt az est. Éjjel Kallirhoé álmot látott: Szürakúzában járt, midőn lányként Aphrodité templomába lépkedett, s a visszafelé úton megpillantotta Khaireaszt; menyegzőjük napja volt, a város föl volt koszorúzva, apja, anyja a vőlegény házába kísérte őt. Épp meg akarta csókolni Khaireaszt, amikor váratlan módon fölbredt álmból. Dionüsziosz már talpon volt, készülődött a perre, Plangónt hívta, neki mesélte el álmát, s az válaszul eképpen felelt:

– Örvendj s bizakodj, úrnőm! Csodaszép álmot látál. Hamarosan hátat fordíthatsz minden gondnak! Amiről azt hitted, álom, valóra válik. Úgy lépj a király ítélőszéke elé, mintha Aphrodité templomába vonulnál. Emlékezz arra, ki egykor voltál, s idézd föl menyegzői szépséged!

Ezt mondván felöltöztette s felékesítette Kallirhoét, aki akaratlanul is örvendezett, mintha előre sejtene a jövőt. Reggel a királyi palota körül gyülekezett a nép, a város határait az utakon hömpölygött az emberáradat. Egybesereglettek, látszólag azért, hogy meghall-

gassák a pert, valójában, hogy Kallirhoét láthassák, aki – ahogy korábban fölülmúlt minden perzsa nőt – ez alkalommal saját magát is túlszárnyalta. Belépett a terembe, s épp olyan volt, amiképpen az isteni poéta lefesti Helenét, mikor megjelent a nép vénei előtt: „Ott Priamosz mellett ült Panthúsz, büszke Thümoitész.”²² Föltűnése döbbsent csendet teremtett, s „mindből kélt a fohász, hogy mellé ágyba feküdjék”.²³ Ha elsőnek Mithridatésznek kellett volna szólania, hang nem hagyta volna el ajkát: Kallirhoé láttán, mintha régi sebre új, még fájóbb csapást mértek volna.

VI. Dionüsziosz ekképpen kezdett beszédébe:
– Hálás vagyok neked, királyom, a tiszteltetésért, mellyel megajándékoztál engem, s elismerted a romlatlan házasságot. Nem hagyta, hogy egy egyszerű halandó ellen gonosz tervet forraljon egy kormányzó, hanem hívatta őt, hogy elmarasztalván arcátlanságát és gőgösségét, meggátold, hogy ez újból megtörténjék. A tettes rangja miatt könyörtelenebb büntetést érdemel a vétség. Mithridatész, ki nem elenségem, hanem vendégbarátom, nem más kincsemért ármánykodott ellenem, mint hitvesemért, ki temennél s lelkennél is többet ér. Ha másvalaki sértett

²² Homérosz: *Íliász*. III. 146. (Devecseri Gábor fordítása.)

²³ Homérosz: *Odüsszeia*. I. 366. (Devecseri Gábor fordítása.)

volna meg, épp neki kellett volna segítségemre sietnie, ha nem miattam, barátja miatt, akkor temiattad, a király miatt. Roppant hatalmat adott a kezébe, ám méltatlannak bizonyult, mert elárulta azt, aki a hatalommal megbízta. Ismerem Mithridatész indítékait, erejét és eszközeit, melyek rendelkezésére állnak a perben. Tudom, nem egyenlő feltételekkel lépünk eléd. De bízom, király, igazságodban s a törvényekben, melyeket mindenkiel szemben egyformán érvényesítesz. Ha föl akarod őt menteni, helyesebb lenne, ha nem hívatad volna. Eddig mindenki félt, ha valakit bíróság elé idéznek, a vétség elnyeri büntetését. Ellenben a vádlott ha törvényszék elé kerül, s nem fenýítet meg, megvetéssel fog rád tekinteni.

Beszédem világos és rövid lesz. Kallirhoé férje vagyok, s általa lettem apa. Amikor nőül vettem, nem volt szűzleány, korábban volt már férje, kinek Khairesz a neve. Régebben meghalt, birtokunkon áll a sírja. Mithridatész vendégeskedés alkalmával Milétoszban időzött, s látta hitvesem. Ezután nem barátként, nem becsületes emberként viselkedett, nem úgy, amiképpen azokról föltételezed, kikre városok irányítása van bízva, hanem bárdolatlanul és erőszakosan. Megismerte hitvesem hűségét, s férje iránti szeretetét, tudta jól, szavakkal vagy kincsekkel nem nyerheti meg, ezért cselszövést eszelt ki. Úgy képzelte, ekképpen meghódíthatja hitvesem. Azt színlelte, hogy előző férje, Khairesz él, a nevében leveleket hamisított, és szolgák útján elküldte Kallirhoéhoz.

De, király, téged bírónak tett a sors, s az istenek gondviselése napvilágra hozta az iratokat. Biasz, a priénébeli sztratégosz a szolgákat a levelekkel együtt továbbította nekem, s én az esetet leleplezve értesítettem Lúdia és Iónia kormányzóját, Pharnakészt, ő pedig téged. Íme az ügy, melyről ítélned kell. A bizonyítékvitán felül áll. Kettő közül egynek igaznak kell lennie: Khaireasz életben van, vagy Mithridatész házasgatóró. Nem állíthatja azt, hogy nem volt tudomása Khaireasz haláláról. Mith-ridatész jelen volt, amikor a sírt emeltük, sőt együtt gyászolt velünk. Ha házasgatóróst kíván elkövetni, a holtat támasztja föl. Végetül a levelet idézem, melyet Kariából szolgálín keresztül indított útnak Miléoszba. Vedd és olvasd!²⁴ „Khaireasztól. Élek. ...” Ha ezt bebizonyítja Mithridatész, akkor bocsásd szabadon! Gondold meg, király, mennyire szegyetelen házasgatóró az, ki valótlan állít a holtakról!

Ekképpen szólott Dionüsziosz. Magával ragadta hallgatóságát, és azonnál el is nyerte jóindulatukat. Méregbe gurult a király, s vészjóslón pillantott Mithridatészra.

²⁴ A jegyzőnek.

VII.

Mithridatésznek azonban a szeme se rebbent. Így szólt:

– Kérlek téged, király, aki pártatlan s emberbarát vagy, ne ítélj, mielőtt nem hallod mindkét fél érvelését. Az igazságnál ne győzzön meg jobban egy görög férfi, ki ravasz módon hamis vádat koholt ellenem. Tudom, a nő szépsége könnyen gyanúba kever. Senki sem csodálná, ha egy férfinak kedve támadna elhódítani Kallirhoét. Egész életemben erényesen éltem, ez az első alkalom, hogy törvénszék előtt vádolnak. Ha valóban féktelen és feslett erkölcsű lennék, az a tény, hogy annyi város kormányzását bíztad rám, már derekabb emberré tett volna. Ki oly ostoba, hogy ily javakat kockára tegyen egyetlen pillanatnyi, szegyeteljes örömeért? Büntudatom ha volna, találhattam volna pergátoló kifogást. Dionüsziosz ugyanis nem törvényes feleség miatt került bírái elé, hanem olyan asszony miatt, kit eladásra kínáltak, s ő megvásárolta. A házasgatóróról szóló törvény nem áll szolgákra! Olvassa föl előbb a szabadságlevelét, s azután beszéljen házasgatóró! Hitvesednek mered nevezni azt, kit egy talentumért adott el neked Thérón, a kalóz, miután a sírből elragadta a gyönyörű lányt? Dionüsziosz ellenben azt állítja, „szabad emberként vettem meg”. Te nem férj, hanem rabszolga-kereskedő vagy! Ám úgy védekezem, mintha férj lennél. Nevezd az ügyletet házasgágnak, s az árat hozománynak! A szürakúzabeli nő ma legyen miléoszli! Meglátod, uram, Dionüsziosznak sem mint férjnek, sem mint úrnak nem ártottam. Először is a házasgató-

és, amivel vádol, nem esett meg. Azt hangoztatja, szándékomban állt, de tettet nem tud megnevezni, csak üres leveleket idézget. A törvény csak végrehajtott gaztetteket büntet! Előhozol egy levelet, mondhattam volna: „Nem én írtam. Nem az én kezem nyoma az. Khaireasz keresi Kallirhoét. Őt ítéljétek el házasságtörésért.” „Igen, mondja, de Khaireasz meghalt, s halott férfi nevében próbálja elcsábítani hitvesem.” Dionüsziosz, ellened fordul gyanakvásod! Bebizonyítom, hogy vendégbarátod vagyok. Állj el a vádtól, s jobban jársz! Kérd a királyt, függessze föl a pert! Vond vissza vádjaid!: „Mithridatész nem követett el semmit. Jogtalanul vádoltam.” Ha kitartasz panaszod mellett, megbánod. Magad ellen szavazol. Előre intelek, elveszítéd Kallirhoét. A király nem engem, hanem téged fog házasságtörőnek találni.

Ekképpen szólt, s elhallgatott. Mindannyian Dionüszioszt lesték, tudni akarták: választás elé kerülve, eláll-e a vádtól, vagy megmarad mellette. Senki sem értette, Mithridatész mit sejtetett, ám gyanították, Dionüsziosz bizonytalannal tudja. De ő sem tudta, hisz sohasem gondolta, hogy Khaireasz él. Így válaszolt:

– Mondhatsz, amit csak akarsz. Nem szedsz rá fangos tervekkkel és fenyegetőzéssel. Nem fogják Dionüszioszt hazug panaszosnak nevezni.

„Onnan fogva”²⁵ Mithridatész fölemelte a hangját, és mintegy isteni sugallatra ekképpen szólott:

²⁵ Homérosz: *Odüsszeia*. VIII. 500. (Devecseri Gábor fordítása.)

– Ó, felséges istenek, égben s földön lakók, oltalmazatok egy jámbor embert, ki gyakorta illendően esedezett hozzátok, és áldozott bőkezűen. Viszonozátok istentiszteletem, midőn ok nélkül vádolnak. E perre bocsássátok rendelkezésemre Khaireaszt! Jöjjetek, áldott lélek, Kallirhoé hív téged! Állj közém és Dionüsziosz közé, s jelentsd a királynak, ki a házasságtörő közülünk!

VIII.

Miközben ezt zengte, a megbeszél pillanatban belépett Khaireasz. Amint meglátta Kallirhoét, szívszagotón fölsikoltott:

– Khaireasz, élsz!

Röpült volna hozzá, ám Dionüsziosz visszatartotta, s közjük állva nem engedte, hogy átöleljék egymást. Ki mondhatja el méltóképpen, hogy festett ekkor a törvényszék? Mely drámaköltő vitt színpadra ily elképesztő történetet? Azt lehetett hinni, ezernyi érzelmmel telve színházban ülünk. Egyszerre volt könny s öröm, megdöbbenés és szánalom, hitetlenkedés és fohász. Khaireaszt boldognak mondták, együtt örvendtek Mithridatészsal, bánkódtak Dionüszioszsal, Kallirhoét illetően zavarban voltak. Ő maga volt a legnagyobb zavarban, állt szótlanul, s tágra nyílt szemekkel csupán Khaireaszt figyelte. Azt hiszem, abban a pillanatban a király is Khaireasz szeretett volna lenni.

5. KÖNYV ∞

Szerelmi vetélytársak között természetes a versengés, s egyetlen pillantás a jutalomra föl is tüzelte bennük a harci kedvet, ha a király előtt nem szégyellték volna, kezet is emeltek volna egymásra, így azonban csak szópárbaj vette kezdetét. Khaireasz így szólt:

– Én vagyok az első férj.

Erre Dionüsziosz:

– Én vagyok a megbízhatóbb.

– Elváltam hitvesemtől?

– Nem, de eltemetted.

– Mutasd a válás iratait!

– Csak nézz a sírra!

– Hozzám apja adta feleségül.

– Hozzám saját maga.

– Nem vagy méltó Hermokratész lányához.

– Te igen, ki Mithridatész szolgája vagy?

– Követelem Kallirhoét!

– Nem adom!

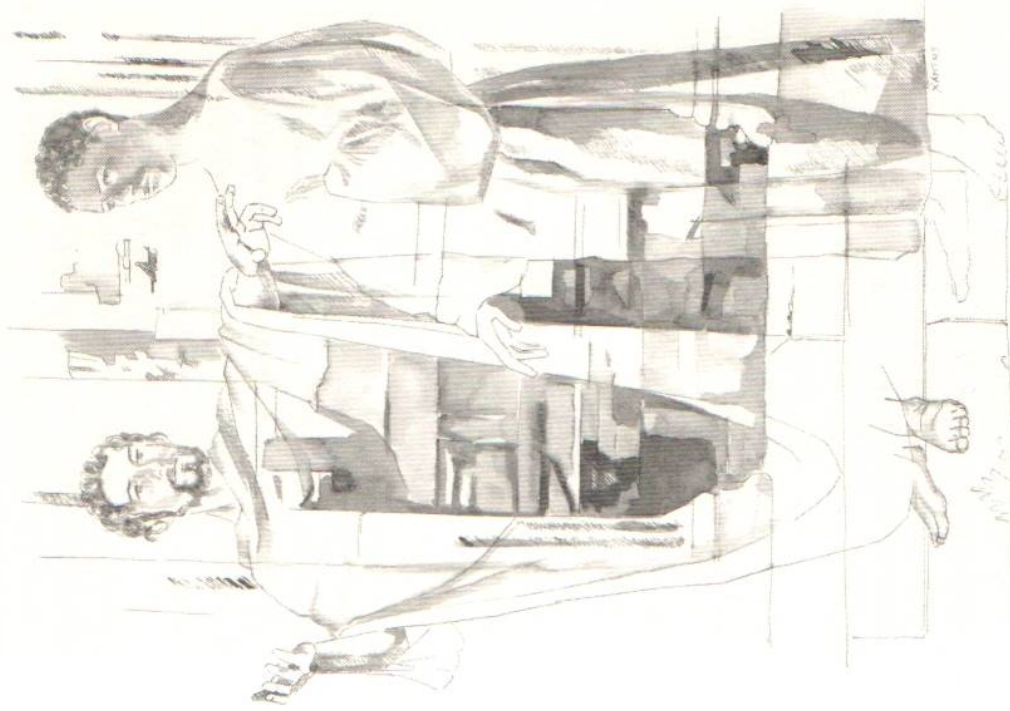
– A másét bitorlod!

– A tiédet megölted!

– Házasságtörő!

– Gyilkos!

Ekképpen perlekedtek egymással a hallgatóság nem csekély gyönyörűségére. Kallirhoé csak állt, fejét lehajtotta, és sirt, mert hát szerette Khaireaszt, s becsülte Dionüszioszt. A király mindenkit kiparancsolt a teremből, s az esküdtekek többé nem Mithridatészről tanácskoztak (hiszen ő fényesen védekezett), hanem arról, kell-e bírói végzést hoznia a

„Szerelmi vetélytársak között természetes a versengés...”

hitvesről. Néhányan úgy vélték, a döntés nem a király feladata:

– Mithridatész kormányzó, ezért az ellene szóló vádat természetesen meghallgattad. Ám a többi érintett csupán egyszerű alattvaló.

A másik tábor ellenkező álláspontot képviselt: Kallirhoé apja egykor igen nagy szolgálatot tett a királyi háznak, s hangsúlyozták, ez nem külön ügy, hanem az elsőhöz tartozik. Az igazi okot nem merték bevallani: nehezükre esett megválni a szépséges Kallirhoé látványától. A király visszahívta, kiket nemrég elküldött, és így szólt:

– Mithridatészt fölmentem. Ajándékaimat elnyervén térjen vissza tartományába! Khaireasznak és Dionüsziosznak bizonyítaniuk kell Kallirhoéhoz való jogukat. Addig kötelességem védelmezni annak a Hermokratésznek a lányát, aki győzedelmeskedett az athéniak fölött, kik nekem, s Perzsiának a legádázabb ellenségei.

A döntés kihirdetése után Mithridatész letérdelt, a többieket viszont kétség gyötörte. A király – látva tanácstalanságukat – így szólt:

– Nem siettetlek benneteket, hagyom, hogy fölkelésülten térjete vissza. Öt nap szünetet rendezek el. Ezalatt Kallirhoét Sztateira királynő fogja oltalmába venni. Nem helyénvaló, hogy férj kísérije a törvényték elé, amikor arról kell határozni, ki is a férj.

Mindenki családottan hagyta el a tanácstermet, egyedül Mithridatész felkendezett. Megkapta az aján-

dékokat, az éjszakát még Babülónban töltötte, s hajnalban útra kelt Kariába. Hazafelé menet ragyogott a boldogságtól, nem úgy, mint a per előtt.

IX. Az eunuchok megragadták Kallirhoét, és a királynőhöz vezették, kívül semmit sem tudtak előre. Amikor a király parancsot ad, mindenkinék szó nélkül végre kell hajtania. Ahogy Sztateira hirtelen megpillantotta Kallirhoét, fölugrott ágyáról, azt hitte, Aphrodité áll előtte, mely istennőt páratlan tiszteletben tartott. Kallirhoé közben letérdelt előtte. Az eunuch, észlelvén a királynő rémületét, így szólt:

– Kallirhoé ő, akit a király rád bíz, hogy a per napjára te vigyázz rá!

Sztateira örömmel vette tudomásul a parancsot, s félretéve minden női versengést, a megtiszteltetés miatt nyájasan fordult Kallirhoéhoz. Büszke volt a rábízott kincsre. Megfogta a kezét, és ekképpen igyekezett lelket önteni belé:

– Bizzál, Kallirhoé! Ne sírj tovább! Derék ember a király. Férjed az lesz, kit te választasz, s a per után tiszteletteljesen mehetsz férjhez. Most menj, pihenj, úgy látom, fáradt vagy, s a lelked is nyugtalan.

Kallirhoé örvendve fogadta a királynő szavait, bizony valóban csöndre vágyott. Amint leheveredett, és békében hagyták, kezét szeméhez emelve így szólt:

– Bizonyosan Khaireaszt láttam? Az én Khaireaszom volt? Vagy ebben is csatlakozom? Meglehet, a per idejére Mithridatész kerített egy hasonmást. Azt mondják, sok varázsló van a perzsák között. De szólt is, s mindent oly meggyőzően mondott. Miképpen viselte el, hogy nem karolt át? Még csókot sem váltottunk, úgy váltunk el.

Ezen tépelődött magában, amikor léptek hallatszotak, s asszonyok kezdtek zajongani. Mindenki a királyné elé futott, úgy gondolták, jó alkalmuk lesz, hogy találkozzanak Kallirhoéval. Sztateira azonban útjukat állta:

– Hagyjuk őt nyugodni! Sanyarú helyzetben van szegény. Őt napunk van még, hogy láthassuk, hallhassuk és társalogjunk vele.

Letaglózva távoztak, ez történt újra és újra, s a királyi udvar népesebb lett, mint valaha. Ám a király is gyakrabban kereste föl a női hajlékot, úgy tett, mintha Sztateirát látogatná meg. Kallirhoénak hiába küldözgettek gazdag ajándékokat, semmit sem fogadott el. Külsejében megtört asszony alakját őrizte, fekete ruhában, dísztelen üldögélt, csakhogy ez még varázslatosabbá tette. Amikor a királynő megkérdezte, kit kíván férjéül, nem szólt egy szót sem, csak zokogott. Így búslakodott Kallirhoé. Dionüsziosz csiszolt műveltség és szilárd jelleme révén igyekezett a történeteket nemesen viselni. Ez a váratlan csapás jóllehet elegendő volt ahhoz, hogy a legacélosabb embert is kitérítse hitéből. A kiváló ión szerelme ekkortájt tüzebben iz-

zott, mint Milétoszban. Kezdetben csupán üdeségéért lángolt, ám lassanként tovább forrósította szenvedélyét a bensőséges kapcsolat, a gyermekáldás, Kallirhoé hálátlansága, saját féltékenysége, de leginkább e mellévágó fordulat.

Egyszerre kifakadt:

X – Ki ez a Proteszilaosz, aki szemem előtt éledt újra? Mely alvilági istent sértettem meg, hogy holttest lett versenytársam, kinek birtokomon áll a sírja? Törbe csaltál, Aphrodité úrnóm, hiába emeltem tiszteletre templomot, hol áldozom neked szüntelen. Miért engedted látni Kallirhoét, ha nem kívántad nekem megtartani? Miért tettél apává, amikor férjsem vagyok?

Eközben magához ölelte gyermekét, és könnyezve így szólt:

– Szegény gyermek, eleinte születésed végtelen áldásnak tűnt, ám most teherként nehezedik rám. Anyád öröksége, s gyászos szerelmünk emléke lettél. Parányi gyermek vagy még, de talán érzed, miképpen szenved atyád. Cudar útra indultunk. Tévedés volt elhajózni Milétoszból. Babulón lett pusztulásunk. Az első tárgyaláson legyőztek, végül Mithridatész vádolt engem. A másodiktól még jobban félek. Nem vésztetesebb, de a per derékba törte reményeimet. Ítélethozatal nélkül megfosztottak hitvesemtől, s másik férjjel

kell érte hadat viselnem. Ami még aggasztóbb, nem tudom, kit óhajt Kallirhoé. Fiam, te kiderítheted, hisz anyád ő. Menj, és könyörögj atyáédrt! Sírj, csókold meg, s mondd: „Anyám, apám szeret téged.” De semmit ne vess a szemérem! Mit mondasz, mester?²⁶ Nem engednek be a királyi palotába? Micsoda kegyetlen zsarnokság! Kirekesztik a fiút, ki apja követeként anyjához megy.

Dionüsziosz ekképpen töltötte az időt a per napjáig, az ész és a szenvedély csatáját vívta. Khaireaszti vigasztalhatatlan bánat gyötörte. Betegséget színlelt, s közben azt kérte Polükharmosztól, nevében is búcsúzzék el Mithridatésztól, jótevőjüktől. Midőn egyedül maradt, kötelet erősített föl, arra igyekezett fölkapaszkodni, s így szólott:

– Boldogabban haltam volna meg a kereszten, mit hamis vád szabott rám Kariában. Abban a tudatban távoztam volna, hogy Kallirhoé szeret. Ám e pillanatban nemcsak az életemet veszítem el, hanem a halál vigasztalását is. Kallirhoé látott, de nem jött felém, s nem csókolt meg. Mellette álltam, mégis másra volt tekintettel. Ne segíyenkezzék ezután! Elébe vágok a bírói döntésnek, s nem várom meg arcpírító végzetem! Tudom, kitalált, földönfutó koldus vagyok, ki méltatlan küzdőfele Dionüsziosznak. Légy boldog, hitvesem! Ekképpen szólítalak akkor is, ha mást szeretsz. Megyek, s nem keresztezem házasságod útját. Légy

²⁶ Páidagóosz jelenlétére utal a megszólítás.

gazdag, élj fényesen, s gyönyörködj Iónia kincseiben! Férdjed az legyen, kit te áhítsz. Khaireasz ezennel valóban sírba száll: Kallirhoé, utolsó kegyként azt kérem tőled, amikor elragad a halál, jöjj el síromhoz, s ha tudsz, hullass könnyeket fölötte! Ez a halhatatlanságnál is több nekem. Hantomnál térdelve mondd, férjed s gyermekek ha lát, akkor is: „Khaireasz, e pillanatban igazán búcsúzol, s örökre elszenderülsz. A király előtt téged választottalak.” Hallani fogom szavad, hitvesem. Talán el is hiszem. Az alvilági szellemek között mindenképp öregbíteni fogod hírnevem: „s Hádész házában ha fejejtés hull is a holtra, én ott is fogok emlékezni a drága barátára”.²⁷

Így jajveszékelt, s a kötelet megcsókolván ekképpen szólott:

– Vigaszom s pártfogóm te vagy! Általad győzők, ki Kallirhoénál is jobban szeretsz engemet.

Azzal föllépett, s már a nyakára tette a kötelet, amikor épp odaért barátja, Polükharmosz. Szavakkal nem csöndesíthette az őzjüngőt, kit erőszakkal is alig tudott visszatartani. Eközben elérkezett a per napja.

²⁷ Homérosz: *Iliász*. XXII. 389–390. (Devecseri Gábor fordítása.)